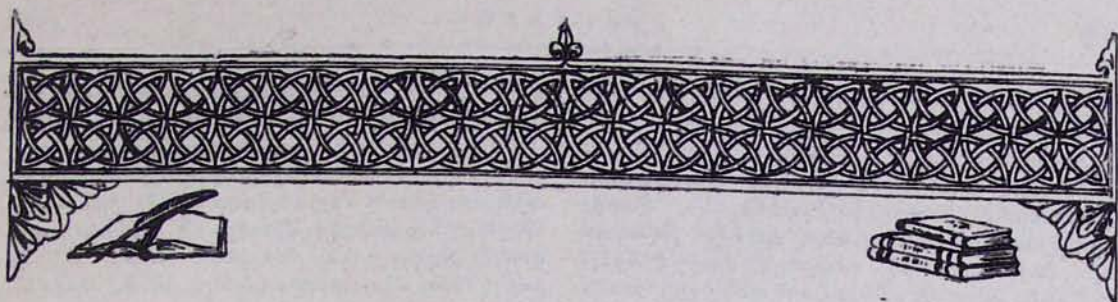

ՌՈՒՍ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԺԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԵՐԻ ՄԱՍԻՆ Ժ—ԺԸ ԳԱՐԵՐՈՒՄ*

ուս-հայկական մշակութային փառքերի սկզբնական ժամանակաշրջանը, որը մասամբ արտացոլվել է ռուսական դրավոր հուշարձանների մեջ, գալիս է շատ վաղ ժամանակներից:

Ռուս տարեգրիչների համար Հայաստանը անհայտ մի երկիր չէր: Այսպես, ռուսական տարեգրության մեջ հիշատակվում են Մեծ և Փոքր Հայքը՝ հարեթական ցեղերով բնակեցված այլ երկրների թվում:

Տարեգրությանց մեջ խոսվում է նաև Արարատյան լեռների և Հայաստանի մասին, որպես միանգամայն ուղղակի աշխարհագրական մեծ երկրորդ մասին, որը հանդիսացել է քրիստոնեական աշխարհի ծայրագույն սահմանը:

Ցանկանալով Հայաստանի մասին գաղափար տալ, ռուս տարեգրիչները դիմում էին «Արարատյան լեռներ»-ի պատկերին, որի հետ էր կապվում աստվածաշնչական ջրհեղեղի և Նոյի տապանի Արարատ լեռան գագաթին հանգչելու պատմությունը:

Ռուսաստանում քրիստոնեության որպես պետական կրոն հաստատումից հետո (Ժ դար) ռուս-հայկական մշակութային կապերը սկսեցին ամրապնդվել և նկատելիորեն զարգանալ և արտահայտվել ամենից առաջ եկեղեցական կյանքի ոլորտներում, հատկապես ռուս սրբերի Հայաստանում և հայ սրբերի Ռուսաստանում պաշտամունքի կազմակերպման մեջ, ինչպես նաև եկեղեցական շինարարության մեջ:

Ռուսական տարեգրության մեջ (արևմտա-ռուսական խմբագրությամբ) պատմվում է

Հայաստանի քրիստոնեացման մասին, որն իր հիմնական գծերով համընկնում է հայկական պատմական գրականության ազգային աղբյուրների հետ, որը հայտնի է Ազգաթանգեղոսի «Պատմություն»-ից: Ըստ ռուսական տարեգրության՝ Գրիգոր Լուսավորիչը հանգիստ և արիաքար տանում է այն սարսափելի տանջանքներն ու շարշարանքները, որոնց ենթարկում է նրան հեթանոս Տրդատ թագավորը: Եվ վերջապես, թագավորի հրամանով Գրիգորը գցվում է հոր Վիրապի մեջ, որը լի էր օձերով և կարիճներով: Տասնհինգ տարի Գրիգորը մնում է այդ վիրապում: Նա կերակրվում էր այն սննդով, որ իրեն հասցրնում էր այրի մի կին: Աստուծո զայրույթը պատժեց Տրդատին, նա դարձավ վայրի խոզ՝ վարազ: Սարսափը տիրեց ամբողջ Հայաստանում: Այն ժամանակ Տրդատի քույր Խոսրովիդուխտը գաղտնի տեսիլք է տեսնում այն մասին, որ միայն Գրիգորը կարող է փրկել Տրդատին: Գրիգորը դուրս է բերվում վիրապից և նրա աղոթքներով Տրդատը նորից մարդկային կերպարանք է ստանում: Տրդատն ընդունում է քրիստոնեությունը և նրա հետ միասին սրբազան լույսով լուսավորվում է ողջ Հայաստանը:

Գրիգոր Լուսավորչի անունը, որպես Մեծ Հայքի եպիսկոպոսի, խոր հարգանք էր վաշտում հին Ռուսաստանում: Ուղղափառ օրացույցով սեպտեմբերի 30-ին Ռուսական եկեղեցին տոնում է Մեծ Հայքի եպիսկոպոս, սուրբ նահատակ Գրիգորի հիշատակը: Նովգորոդ քաղաքի Սպաս-Ներեդիցե եկեղեցում մինչև վերջին ժամանակներս պահպանվում էին Ս. Գրիգորի և Ս. Հովսիսիմի ֆրեսկ պատկերները: Այդ վկայում է այն մասին, որ Ռուսական եկեղեցին բազում դարերի ընթացքում ոչ միայն պահպանել է Հայաստա-

* Քաղված Կ. Գրիգորյանի ռուսերեն համանուն աշխատությունից:— ԽՄԲ:

նի Լուսավորիչ Գրիգորի հիշատակը, այլև լաճորեն տարածում էր նրա անունը:

Ռուս տարեգրիները Հայաստանի և հայերի մասին խոսում են կոնկրետ պատմական փաստերով և տեղեկություններով: Տարեգրությունից իմանում ենք, որ 1346 թվականին Հայաստանում սոսկալի սով է եղել: ախճան մարդ է մեռել, որ տարեգրի ասելով «թաղող չկար»: Հայաստանը հիշատակվում է 1385 թվականին Լենկ-Թեմուրի կամ Թամեքլանի կողմից նվաճված երկրների թվում: Հայերի մասին խոսվում է նաև 1380 թվականի Մամայի արշավանքի կապակցությամբ:

ԺԻ դարի երկրորդ կեսին առևտրով զբաղվող հայերի հետ Վտլգա գետի ափին հանդիպման մասին պատմում են այն ժամանակվա տարեգրական պատմությունները: Ռուսական տարեգրությանց մեջ պատմվում է նաև մեր թվագրությունից առաջ Հայաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին. հայ-հոմեական պատերազմի մասին, Տիգրան Մեծի (Բ) հաղթանակների և պարտության մասին:

Այս իրադարձությունները շարադրելիս, ռուսական ժամանակագրության հեղինակը, ամենայն հավանականությամբ, օգտվել է բյուզանդական սկզբնաղբյուրներից: Ոչ մի նորություն նա չի հաղորդում և հայտնի տեղեկությունները չի լրացնում նոր մանրամասնություններով: Եվ այնուամենայնիվ հետաքրքրական է անշուշտ այն փաստը, որ հեղինակը լռությամբ չի անցել այդ իրադարձությունների կողքով, այլ անհրաժեշտ է համարել մտցնել դրանք իր տարեգրության մեջ:

Վլադիմիր Ավյատուսովիչի օրոք Ռուսաստանում քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո, հայերի կապերը Կիևյան պետության հետ ավելի են ամրապնդվում: Կասկած չի կարող հարուցել, դեռևս թաթարական արշավանքից առաջ, հայկական գաղութների գոյությունը հին Ռուսաստանում:

Ն. Մ. Կարամզինը իր «Ռուս պետության պատմության» մեջ, խոսելով Կիևում ապրող ալլադգիների մասին, նրանց թվում հիշում է նաև հայերին:

ԺԱ դարում Պեչերյան վանքի նոթերում պատմվում է մի հայ բժշկի մասին, որի նման հմուտ դեռևս չի եղել բժշկության մեջ. հիվանդին տեսնելիս նա կասեց բուժվելու է թե ոչ, և եթե մեռնելու է, ապա նրան նա չէր խնամի, ստույգ կորոշեց նրա մահվան օրն ու ժամը, և երբեք չէր պատահել, որ նա սխալվե:

Դա մի նամակ է, Պեչերյան վանքի վանական Պոլեկարպոսի կողմից ուղղված Ակինդին ռուս վարդապետին:

վեր: Հայ հմուտ բժշկի օգնությանն էր դիմում նաև Վլադիմիր Մոնոմախ կայսրը:

Բժիշկ պրոֆ. Լևոն Հովհաննիսյանը իր «Բժշկություն պատմությունը Հայաստանում» աշխատության մեջ ենթադրում է, որ վերոհիշյալ հայ բժիշկը միակը չէր Կիևում, այլ կային ուրիշ հայ բժիշկներ և ոչ միայն բժիշկներ: Հետաքրքրական է նաև, որ վերոհիշյալ նամակում հայ բժիշկը անվանվում է ոչ քրիստոնյա, որ ճիշտ չէ անշուշտ: Դրա պատճառը հետևյալն է. վաղ միջնադարում ռուս եկեղեցականները աշխույժ պայքար էին մղում քրիստոնեական հավատի այլ մեկնաբանությունների, հերետիկոսների և հերետիկոսությունների դեմ, այդ թվում նաև հայկական «հերետիկոսություն» դեմ: Այդ նկատվում է նաև ԺԲ—ԺԳ դարերում, և ավելի ուշ ԺԷ դարի տարեգրությունների մեջ հայերը «այլադավան» են համարվում:

Սակայն չի կարելի նույնացնել Ռուսական պաշտոնական ճեղհեցու դիրքը ռուսների իրական վերաբերմունքի հետ դեպի հայեր:

Կրոնական սուր պայքարի շրջանում չափազանց հետաքրքիր է այն փաստը, որ ռուս նշանավոր Ավակում քահանայի ամենաեռանդուն պաշտպանը եղել է մի հայ քարոզիչ, ամի քահանա հայերից», Իոսիֆ Իստոմին անունով:

Դեռևս անցյալ դարի վերջերին գիտնականները ուշադրություն են դարձրել ռուս-հայկական բանահյուսական կապերի վրա: Հատկապես Գ. Ա. Խալաթյանցի կողմից նշվել են ընդհանուր գծերը՝ ռուսական դուցազնական և պոսի և հայկական «Սասունցի Դավիթ» դուցազնավեպի միջև:

«Ասք Բովա Կորոբեկի ժամանակ» ռուսական ժողովրդական ստեղծագործության մեջ խոսվում է Օրմենական կամ Արմենական (հայկական) թագավորության մասին, որը կոչված է Զենլեհա: Դժվար է խոսել այս ասքի հեղինակին սյուժեի պատմական հիմքի մասին, այնուամենայնիվ պրոֆեսոր Լ. Մ. Մելիքսեթ-Քեկի ենթադրությամբ, խոսքն այստեղ հայկական Կիլիկյան թագավորության մասին է:

Ռուսաց լեզվի և գրականության մասին առաջին անգամ հայ գրականության մեջ հիշատակվում է ԺԲ—ԺԳ դարերում, «Ոսկեփորիկ» գրական հուշարձանում: Նշանավոր բանասեր հայագետ Մ. էմինի ուսումնասիրությունների շնորհիվ դեռ ԺԹ դարի վերջում, հաստատվեց հայերի և Ռուսաստանի միջև գիտական շփման ամենավաղ փաստը. դա ռուսական «Բորիսի և Գլեբի մասին» ասքի հայկական փոխադրությունն է, որը հայերեն կոչված է «Ասք սուրբ Ռոմանոսի և Դավթի մասին»: Այդ գրական հու-

շարժանը թվագրված է ԺԳ դար և մտնում է «Կարք Սրբոց»-ի («Յայսմաուրք»-ի) մեջ:

Հետաքրքիր է պարզել, թե ինչպե՞ս ուսական ասքը մտել է հայկական Վարք Սրբոցի մեջ: Բանն այն է, որ հեռավոր անցյալում բազմաթիվ հայեր այցելում էին Ռուսաստան: Մ. էմինի ենթադրությամբ, թարգմանություն հեղինակը ոչ միայն եղել է Ռուսաստանում, հատկապես Կիևում, այլև երկար ժամանակ ապրել է այնտեղ և այնքան լավ է սովորել ուսաց լեզուն, որ ձեռնարկել է ուսական ասքի թարգմանությունը որոշակի նպատակով, այն է՝ իր հայրենակիցներին ծանոթացնել ուսական հոգևոր գրականության լավագույն նմուշներից մեկին: Մ. էմինի կարծիքով հայերեն «Ռումանոսի և Դավթի մասին» ասքի սկզբնաղբյուրը հանդիսացել է ուսական «Ասք սուրբ Բորիսի և Դլեբի մասին»-ը:

ԺԳ—ԺԴ դարերում հայ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցան նշանավոր իրադարձություններ, որոնք չէին կարող իրենց դրոշմը չդնել ուս-հայկական մշակութային կապերի զարգացման վրա: Այսպես, ԺԴ դարի վերջում Հայաստանը կորցրել է իր պետական անկախությունը և ավար է դարձել Պարսկաստանի և Թուրքիայի միջև: Զավթիչների բռնակալությունը Հայաստանը հասցրեց կատարյալ ավերման ու քայքայման: Բազում դարերի ընթացքում Թուրքիայի և Պարսկաստանի կառավարիչները Հայաստանի նկատմամբ վարում էին ժողովրդի ճնշման և ոչնչացման դաժանագույն քաղաքականություն: Հայերի առանձին խումբեր ստիպված էին թողնելու իրենց Հայրենիքը:

Ինչպես նշում է պրոֆ. Ա. Կ. Զիվլի-գովը՝ «ազատասեր ոգին և ազգային բարձր գիտակցությունը նպաստեցին հայ ժողովրդին պաշտպանելու իր ազգայնությունը, իր լեզուն և սովորությունները և իր բազմադարյան հոգևոր և նյութական մշակույթը անցկացնել դաժան պատմության բոլոր փորձությունների միջով»:

Ռուսաստանը դարձավ նվիրական երկիր, ուր ձգտում էին շատ հայեր:

Գաղթականությունը առանձնապես ուժեղացավ ԺԳ—ԺԴ դարերում, երբ Հայաստանում անտանելի պայմաններ ստեղծվեցին թաթարների դաժանությունների և բռնակալության հետևանքով: Այդ մասին խոսում է նաև պատմաբան Ն. Մ. Կարամզին:

ԺԶ դարում, լիտվական տիրապետությունից առաջ, հայերը բնակվեցին հարավ-

արևմտյան Ռուսաստանի տարբեր քաղաքներում: ԺԳ դարի կեսերին հայերը բնակություն են հաստատում Ռուսաստանին հարևան Լեհաստանում, Գալիցիայում, Մոլդավիայում, Ղրիմում, նաև բուլղարների և ղաղարների մայրաքաղաքներում՝ Ոսկե Հորդայի պատմության մեջ:

Պահպանվել են ԺԴ դարի նյութական մշակույթի հուշարձանները, որոնք վկայում են այդ ժամանակ հայկական գաղութի մասին մերձվոլգյան մարզում:

Դեռևս ուսաց ցար Պետրոս Ա-ը 1722 թվականին ուշադրություն դարձրեց արևելյան արձանագրությունների վրա՝ մերձվոլգյան բուլղարների հին մայրաքաղաք Ղազանում և քաղաքից 90 կմ. հեռու և Վոլգայից 10 կմ. հեռու գտնված հայկական տապանագրությունների վրա: Պետրոս Ա-ը հրամայեց այդ բոլոր արձանագրությունների ստույգ պատճենները հանել: Ռուսաստանում հին հայկական արձանագրությունների թիվը այժմ հասնում է հինգի:

Սկզբնական շրջանում այդ տապանագրություններով զբաղվում էր Սեն-Մարտենը: Ավելի ուշ նրանք զբաղեցին Մ. Ի. Բրոսսեի ուշադրությունը, որը լրիվ կարգաց և թարգմանեց երկու արձանագրություն, որոնցից մեկը իրենից առաջ հայտնի չէր գիտական աշխարհին: Առաջին փորագրության մեջ, Բրոսսեի թարգմանությամբ, ասվում է.

«Այստեղ հանգչում է աստվածասեր և ողորմած պարոն Ավտին՝ պարոն Տենների որդին. դուք, որ կկարդաք [այս], խնդրեցեք [նրա] մեղքերի թողություն. հայոց թվական 784=1335»:

Երկրորդ արձանագրությունը հետևյալն է.

«Այս դագաղը պարունակում է տիկին Սառայի ազնիվ մարմինը, այն տիկին Սառայի, [որը] գնաց Քրիստոսի մոտ: Դուք, որ կարդում եք [այս], խնդրեցեք Աստուծուց նրա մեղքերի թողություն... (չկարդացվող բառն է՝ «պարոն Ավագ»): Տարեթիվ՝ 770=1321»:

Բրոսսեի նպատակը չէր բացատրել, թե ի՞նչ կերպ կամ ի՞նչպես հինգ հայեր գտնվեցին հյուսիսում «և իրենց ոսկորները թաղեցին թաթարական քաղաքում ԺԴ դարի սկզբներին»: Նա ենթադրում է, որ այդ գերեզմանները վկայում են միայն հայ առևտրականների ներկայության մասին, առևտրական այդ քաղաքներում:

Իրարից ոչ հեռու գտնվող այդ 5 հայերեն տապանաքարերը կարելի է արդյոք համարել օտար քաղաքում ճանապարհին մահացած պատահական մարդկանց գերեզմաններ: Ավելի շատ հիմք կա կարծելու, որ այդ 5 տապանաքարերը գերեզմանոցի մի

² Ա. Կ. Զիվլիգով, «Հայաստան և Թուրքիա», 1946 թ., էջ 6:

մասն են կազմել: Տապանաքարերի փորագրությունները պարզ ասում են այն մասին, որ գտնված գերեզմանները նշանավոր, անվանի հայերի գերեզմաններն են: Փորագրությունները պահեցին նրանց հիշատակը:

Իսկ ո՞վ կարող է ասել, թե արդյոք քանի՜-քանի՜ անհայտ, հասարակ հայեր թողեցին իրենց ոսկորները Վուգայից ոչ հեռու:

Արգոտինսկի-Ռոլզորուկու նյութերը որոշակի պարզությամբ խոսում են այն մասին, թե ինչպես ԺԳ դարի երկրորդ կեսին շատ հայեր կային Ղազանի հողի վրա:

Ռուսական պատմական վիպակում, որը կոչվում է «Ցարգրադի»³, նրա ստեղծման և 1453 թվականին թուրքերի կողմից գրավման մասին, պահպանված են տեղեկություններ քաղաքի պաշտպանությանը մասնակցած հայկական զորքերի մասին: Հայերը հիշատակվում են որպես երկու խոշոր ճակատամարտների մասնակից:

Ռուսական աղբյուրը խոսում է այն մասին, որ առաջին ճակատամարտում, քաղաքի հերոսական պաշտպանությանը, հունական զորքերի հետ միասին, մասնակցում էին իտալական և հայկական զորամասերը: Առավոտյան կայսրը հրամայեց հավաքել դիակները և թաղել: Այդ ճակատամարտում սպանված հույների թիվը 1740 էր, իսկ իտալացիների և հայերի՝ 700:

Երկրորդ ճակատամարտը, որին նույնպես մասնակցեցին իտալացիները և հայերը, է՛լ ավելի կատաղի եղավ: Դա պաշարման 30-րդ օրն էր: Թուրքերը ևս մեկ կատաղի փորձ էին անում քաղաքը գրոհով գրավելու: Քաղաքը պաշտպանողները, լսելով Աստուծո եկեղեցիների զանգերի ղողանջը, է՛լ ավելի մեծ խիզախությամբ և քաջությամբ անխնա կռվում էին թուրքերի դեմ: Երկու կողմից էլ ընկնում էին դիակները խուրձերի պես, հեղեղի նման հոսում էր արյունը քաղաքի պարիսպների վրայով: Այս սարսափելի ճակատամարտում սպանվածները շատ էին, հույն, ֆրանգ և հայ, 5700 հոգի: Բայց թուրքական բանակը անհամեմատ ավելի շատ կորուստ ունեցավ:

«Ցարգրադի մասին» վիպակը պահպանել է այս բոլոր տեղեկությունները Կոստանդին կայսեր զորքերում թուրքերի դեմ կռվող հայերի մասին:

Ղազան քաղաքը Իվան Ահեղի կողմից գրավվեց 1552 թվականին, իսկ Աստրախանը՝ 1554 թվականին: Այդ քաղաքներում որոնելով հուսալի հենարան, ռուսները ստիպված էին առաջին հերթին է՛լ ավելի սերտ

մոտիկություն և մտերմություն ստեղծել իրենց հարևան քրիստոնեական ժողովուրդների հետ: Ղազան քաղաքի պաշարման ժամանակ, ինչպես հաղորդում է Ղազանի տարեգրքերից մեկը, քաղաքում մեծ թվով կային օտարերկրյա առևտրականներ, որոնց թվում նաև հայեր: Հույս դնելով իրենց քաղաքի պարիսպների ամրության և պարենային մեծ պաշարների վրա, ղազանցիները որոշեցին համառոտեցնել դիմադրել: 5000 օտարերկրացիներին, նրանց թվում և հայերին ղազանցիները շրջեցին պաշարված քաղաքից դուրս գալ և որոշեցին կռվում օգտագործել դրանց ռուսների դեմ: Ղազանի տարեգրքը պաշարված քաղաքում մտացած հայ առևտրականների մասին խոսում է համակրանքով, ցավակցությամբ, որովհետև նրանք ռուսների կողմն էին, հրաժարվում էին կռվել ռուսների դեմ: Այն ժամանակ թաթարները հայերին կապում են թնդանոթներին երկաթե շղթայով, նրանց նուկից կանգնեցնում մերկ սուսերով զինված զինվորներին և մահվան սպառնալիքով ստիպում հայերին՝ կրակել ռուս զորքերի վրա: Սակայն այստեղ էլ թուրքերը հաջողություն չունեցան, որովհետև, ինչպես ասում է տարեգրքը, հայերը ձևացրին իրենց շատ անվարժ, զինքին անծանոթ, և նրանց արձակած կանանները կամ թողնում էին շատ հեռու, կամ պայթում էին շատ մոտիկ՝ առանց ռուսներին վնաս պատճառելու: Այդ վկայում է հայերի համակրանքի մասին ռուսների հանդեպ: Հայ առևտրականների այս վարմունքը հայտնի եղավ նաև ռուսաց թագավորին և մեծ սիրով հետո թողեց նրանց զնալ իրենց երկիրը:

Այս բոլոր իրադարձություններից շատ առաջ, գոյություն ուներ հայկական գաղութ Մոսկվայում: Հայերը հիշատակված են այն տարեգրության մեջ, որտեղ խոսվում է Մոսկվայի 1390 թվականի հրդեհի մասին: Ղազանը գրավելուց հետո, Իվան Ահեղի՝ Մոսկվա հաղթական մուտքի ժամանակ, այլ օտարերկրացիների հետ, դիմավորելու դուրս եկան նաև հայ առևտրականներ: Իվան Ահեղի կարգադրությամբ շատ հայեր Մոսկվայում մշտական բնակություն հաստատեցին մայրաքաղաքի այն մասում, որը այն ժամանակ կոչվում էր Սպիտակ քաղաք, որտեղ ապրում էին առանձին արտոնություններ վայելող օտարերկրացի մարդիկ:

Մոսկվայի Պոկրովսկի կոչված տաճարի (Վասիլի Երանելու եկեղեցին) տասը թևերից մեկի վերևի յարուսը, որը շինվել էր Իվան Ահեղի կողմից ի պատիվ Ղազանի գրավման, ԺԶ դարում նվիրվել է հայոց Ս. Գրիգոր

³ Բյուզանդիայի մայրաքաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս:

Հուսավորը չին։ Դա հայերի նկատմամբ ուսաց ցարի ուշադրության նշանն է։

ԺԶ դարի երկրորդ կեսի փաստաթղթերից մեկում խոսվում է Մոսկվայում «Հայկական հյուրանոց»-ի մասին

Հետագայում հայկական գաղութը ուսական մայրաքաղաքում դարձավ ամուր և մշտական։

Ռուսաստանի հողի վրա, հայ հին գաղութների թվին է պատկանում նաև Աստրախանի գաղութը։ Աստրախանում հայերը ապրում էին վաղ ժամանակներից։ Առանձնապես Հայերի հոսանքը ուժեղացավ դեպի Աստրախան 1554 թվականից հետո, երբ քաղաքը գրավվեց ռուսների կողմից և միացվեց Մոսկովյան պետության։ Աստրախանը քաղաքը դարձավ կարևորագույն կետ՝ Ռուսաստանի համար Արևելքի հետ իր հարաբերությունների մեջ։ Աստրախանի հայկական գաղութի հետ կապված է Սիմբիրսկի նահանգում հայկական Կրուտեց լեռը, որի մասին ռուսական տարեգրություններից մեկում ասվում է. «Հայկական Կրուտեց լեռը Սիմբիրսկի նահանգում այսպես կոչված է հայերից, որովհետև նրանք երբեմն ապրստամբել են Աստրախանում և հաստատվել

այդ լեռան վրա։ Լեռան ամենավերևի մասը, հյուսիսից գրեթե մինչև իր հարավ-արևելյան կողմը շրջապատված է բարձր պարբսպանման թումբով և նրան կից երկայն փոսով՝ մեկ և կես սաժեն խորությամբ և մոտ 500 սաժեն երկարությամբ»։

Դժվար է այժմ բացատրել, թե ինչպես «Աստրախանում երբեմն ապստամբված» հայերը գտնվեցին Սիմբիրսկի նահանգում։ Հայտնի չէ, թե դա ի՞նչ ապստամբություն էր, հասարակության ո՞ր շերտի և ո՞ւմ կամ ինչի՞ դեմ։ Այնուամենայնիվ, այս բոլոր պատմական տվյալները հաստատում են այն փաստը, որ Աստրախանում գոյություն է ունեցել նշանակալից հայ բնակչություն։

Հայերի ձգտումը դեպի Ռուսաստան սկսվել է դեռևս վաղ միջնադարում, բայց նա դառնում է շոշափելի փաստ ԺԶ դարի վերջերից սկսած և առանձնապես ԺԷ դարում։ Ռուս-հայկական մշակութային հարաբերությունները իրենց զարգացման նոր փուլի մեջ են մտնում Պետրոս Ա-ի ժամանակաշրջանում, երբ ստեղծվեցին հայ ժողովրդի՝ Ռուսաստանի հետ անմիջական մտերմացման նախադրյալները։

